

Mine og min Families Oplevelser under Krigen 1864.

Af L. v. Rosen.

~~~~~

De efterfølgende, i 1897 nedskrevne, Optegnelser skyldes den i 1905 afdøde Forpagter Rosen paa Rønhave, en Broder til Overpræsident Rosen i Flensborg, hvis Dagbog fra Krigen 1864 vi offentliggjorde i Tidsskriftets Aargang 1908. Retskrivningen er gengivet i noget ændret Skikkelse.

~~~~~

Rygtet om, at Dannevirkestillingen var rømmet, og at Armeen var paa Tilbagetoget til Dybbølstillingen, havde naaet os, der boede paa Rønhave, en lille halv Mils Vej fra Sønderborg, den 7de Februar. Ved Sengetid samme Dag fik vi ved et ridende Bud fra Sognefogden Tilsigelse om i Løbet af Natten at skulle modtage i Indkvartering 9de Batteri (Major Schreiber) med Officerer, Underofficerer, Mandskab og 119 Heste. Vi fik tralvt med at gøre alt i Orden til den i vore Øjne store Indkvartering, men vi var uerfarne i, hvad der krævedes under slige Forhold, og vi var uvidende om, i hvilken Tilstand Batteriets Mandskab og Heste befandt sig, og vore Forberedelser viste sig derfor ogsaa at være højst ufuldkomne.

Først henimod Morgenstunden rykkede Batteriet ind paa den store Gaardsplads; langsomt slæbte de dødtrætte Heste Kanonerne ind, medens Mandskabet

hængende paa Hestene og Kanonerne endnu sov, uvidende om, at Maalet nu var naaet, og at Hvilen vinkede. Batterichefen maatte fra Hesten bæres op paa sit Værelse og laa siden syg i flere Dage, Konstablerne kunde kun med største Anstrængelse komme af Sadlen, og alle var i Begyndelsen saa stive i Kroppen, at de næsten ikke kunde røre sig. Vi gjorde vort Bedste for saa vidt muligt at tilfredsstille Mandskabets Trang til Varme og Føde og et nogenlunde bekvemt Natteleje, men vore Bestræbelser kunde kun lidet tilfredsstille saa mange, af hvilke hver enkelt trængte til Pleje. Lidt efter lidt kom dog Mandskabet til Ro, og da Morgenen gryede, nød alle den højst behørlige Hvile.

Efter nogle Timeis Søvn var det med blandede Følelser, jeg gik ud i Gaarden for at begynde mit Dagsarbejde; jeg var forberedt paa, at jeg nu ikke længere var uindskrænket Herre, men vilde komme til at dele Kommandoen med de militære Avtoriteter, og det smagte jo ikke i Begyndelsen, men det gjaldt jo nu om at tage Tingene, som de var, og baade min Kone inde i Huset og jeg ude saa med godt Mod de forandrede Forhold i Øjnene. Allerede strax fandt jeg i Premier-Lieutenant Bentzon en udmærket Allieret i at ville opretholde Orden, saameget det kunde lade sig gøre under de vanskelige Forhold, og ved hans Hjælp kom alt snart i en nogenlunde regelmæssig Gænge. Lieutenanten foragtede Hvilen og var tidlig og sildig overalt paa Færde. Hestene stod ved Liner bundne paa Kørebanen paa Loen; Størstedelen af Sæden var tærsket, men et utærsket Havregulv henlaa endnu.

Baade Lieutenant Bentzon og jeg satte lige megen Pris paa dette Havregulv; han for sine udmattede Hestes Skyld, som nok kunde trænge til en lille extra Ration en Gang imellem, og jeg for mine Køers Skyld, som jeg jo maatte være forberedt paa at komme til at fodre med Havrekærver, da det snart blev umuligt for os at faa Sæd malet. Talte jeg imidlertid et godt Ord for mit Havregulv, saa lagde Lieutenanten det døve Øre til, men det var jo godt, at Havrekærverne paa Als er saa drøje. Næsten inden vi havde ordnet alt, anmeldte Sognefogden Kristian Jacobsen ny Indkvartering, denne Gang anden Divisions Stab, General du Plat, med Stabschef Major Schau og Adjudanter m. m. Nu fik vi travlt i Huset; vi maatte indskrænke os til den mindst mulige Plads, og der skulde jo desuden sørges for Mad. Allerede ved Middagstid ankom Generalen, som blev indkvarteret i vor Dagligstue, medens Major Schau fik et Værelse ved Siden af. Imidlertid fandt Generalen sig ikke tilfreds med Forholdene hos os, og allerede næste Dag flyttede Divisions-Staben ind til Sønderborg, og saaledes blev de elskværdige Officerers Ophold i vort Hus kun kort. Vi var dog godt fornøjede med Flytningen, da det jo, navnlig for Husmoderen, er forbunden med store Vanskeligheder i en Forpagtergaard at skulle tilfredsstille højere Officerers berettigede Fordringer. Samme Dag ombyttedes 9de Batteri med 7de Batteri, Capitain Johansen, men allerede efter to Dages Forløb rykkede 7de Batteri ud igen, og Major Schreiber kom atter tilbage, og vi beholdt nu dette Batteri, til Branden paa Rønhave indtraf. I Stedet for Divisions-Staben rykkede nu 4de

Infanteri-Brigades Stab, Oberst Høeberg, ind og forblev til 6te Marts, senere kom Oberst Faaborg, derefter Oberst Hein og endelig i April Major Stricker, alle med Adjudant og Ordonansofficer samt Skriver. Den 10. Februar indkvarteredes desuden en Feltvagt paa 50 Mand, som den 21. Februar forøgedes til 100 Mand, og endelig blev der den 25. Februar indrettet en Telegrafstation. Til eget Brug var tilbage to Værelser til Familien, et Værelse til mig samt en fælles Spisestue, et Værelse ovenpaa til Mejerske og Husjomfru og et til Pigerne. Til Eleverne Berg og Rottbøll havde jeg allerede straks ved Indkvarteringsens Begyndelse lejet et Værelse i den nærliggende By Kjær, og her forblev de boende til henimod Jul.

Det var en stor Behagelighed for alle Parter, at Indkvarteringen blev nogenlunde stabil, saa at vi lærte hverandre at kende og kunde indrette os med hverandre. Alle Officerers Naturalforplejning blev afleveret i Køkkenet, og Officererne nød Maaltiderne sammen med min Familie ved vort Bord i den ret rummelige Spisestue. Vi udgjorde et Selskab af 12 à 14 Personer, senere blev vi dog ofte flere ved Officerers og andres tilfældige Besøg. Eleverne spiste med os. Kun om Søndagen kom der Vin paa Bordet fra min nogenlunde velforsynede Kælder.

Vi havde dengang tre Børn, hvoraf den yngste, Paul, var født den 16de Januar. Da min Kone selv nærede Paul, lagde Drengen megen Beslag paa hendes Tid; hun selv var medtagen efter Barselsengen, og Børnene skrantede til langt ud paa Sommeren. Det var derfor under disse Forhold meget heldigt for os,

at min Søster Caroline var kommen til os fra Flensborg lige inden Dannevirkestillingen blev rømmet, hun var os til stor Nytte i denne travle Tid.

En usædvanlig dygtig Mejerske, født i Byen Slesvig, passede Mejeriet paa 150 Malkekøer, og Husjomfru, Kokkepige, Stuepige, Barnepige samt 6 Mejeripiger udgjorde det øvrige kvindelige Personale; desuden havde vi 16 mandlige Tjenestefolk paa Kosten. Husjomfruen var en dygtig Pige, en Snedkerdatter fra Augustenborg med et roligt Temperament, og hun klarede sig fortræffeligt under de meget vanskelige Forhold, som nu var indtraadt, navnlig paa hendes Omraade. Underofficererne gjorde sig jo først og fremmest gode Venner med det kvindelige Personale for at faa lidt Hjælp ved Madlavningen, laane det ene og det andet, faa Toddyvand m. m.; men Køkkenet var desuden fuldt af Officersoppassere og af Mandskab, som alle ønskede en eller anden Haandsrækning. Alt gik dog fredeligt og ordentligt til baade i Køkkenet og ude, og der var aldrig Anledning til Klager fra vor Side; Disciplinen var fortræffelig. Mejersken havde fra Morgen til Aften travlt med at sælge Smør og Mælk; Officersoppasserne kom fra Dybbølstillingen og fra Barakkerne for at hente Smørret, og Dagens hele Mælkeproduktion blev solgt til gode Priser, saa at min Tegnebog, som jeg altid bar hos mig, snart blev vel fyldt. Som allerede fortalt, var Batteriets Heste ved Liner bundne paa Køreloen, og Konstablerne laa ved deres Heste. Kanonererne og Vagtmandskabet søgte derimod helst til den lune Kostald, og min brave Røgter Eskild havde jo ofte vanskeligt nok ved at klare sig. I

Begyndelsen gik det endnu ret godt, men senere, da Feltvagterne forøgedes, blev det umuligt at formaa Soldaterne til at forlade Fodergangene før efter Klokken otte, og saa maatte endda ofte Officererne tilkaldes for at ryddeligøre Stalden. Fodringen og Malkningen kom derfor meget sent i Gang om Morgenen. Vi fodrede rigeligt med Hø og med Havrekærver, da vi ikke kunde faa Sæden malet, men Køerne, som jo mest var Nybærere, malkede fortræffeligt. Jeg holdt Anglerkøer, som fornyedes ved Indkøb af tre Aars kælvefærdige Kvier, og som leveredes i Oktober Maa-
ned. Officershestene tog jo en stor Del af Hestestalden i Beslag, men jeg kunde dog ogsaa beholde mine Heste derinde, ved at sætte to og to sammen i en Baas. Februar og en Del af Marts forløb saaledes, uden at vi mærkede videre til de Besværligheder, Kri-
gen i Reglen medfører for Befolkningen; den ene Dag gik som den anden. Konversationen, naar vi samledes ved Bordet, drejede sig om, hvad der passerede paa Dybbølbakke, hvorfra Kanontordenen mindede os om, hvor nær vi var Krigsskuepladsen. Vinteren var i 1864 baade streng og langvarig.

Fuglevejen til Dybbøl Bakke var rigelig 6000 Alen, Gaardens Afstand fra Sundet var 300 Alen, og Alssund havde ved Rønhave en Bredde af 1000 Alen.

Da vi i Midten af Februar var nogenlunde komne i Orden i Huset, var Tiden inde at faa vor lille Søn døbt, og der blev da med Sognepræsten Krogh-Meyer i Ulkebøl aftalt en Dag, hvor han med sine Damer skulde komme til Rønhave for at forrette den hellige Handling. Mine to Brødre Sigismund, Souschef ved

Overkommandoen, og Jacob, Ordonansofficer hos Oberst Lasson, havde lovet at være nærværende og ligesaa alle hos os indkvarterede Officerer. Mine Brødre lod imidlertid vente længe paa sig, og da de endelig kom, fortalte de om en større Forpostfægtning, begge havde deltaget i; de var saaledes lovligen undskyldt. Midt-dagen var ikke videre livlig, allerede den Gang var Stemningen meget trykket, og saaledes vedblev det til Krigens Slutning. Den 20. Februar blev Broder Jacob let saaret i en Fægtning paa Dybbøl, han blev ført til Augustenborg Lazaret og derpaa til København og blev efter sin Helbredelse ansat som Adjudant hos General Hegermann i Jylland.

Da vi var naaet til henimod Midten af Marts, og Is og Sne begyndte at smelte, blev Livligheden paa Dybbølbakke større; Kanonskuddene faldt tættere og tættere, og vi syntes næsten, vi manglede noget, naar en Gang de dumpe Drøn udeblev. Ingeniørerne fik nu travlt med paa mine Marker at anlægge Skanser og at grave en dækket Kolonnevej; denne sidste gennem-skar 5 af mine Marker fra Gaardens sydlige Grænse til Arnkilsøre i en Længde af 6000 Alen; den var saa bred, at en Ammunitionsvogn kunde passere den. En Raps- og en Hvedemark blev gennemskaaren paa langs, og det vil forstaas, at herved meget blev ødelagt. Først i Juni, da Preusserne havde taget Als, blev alt atter jævnet med Jorden.

Rønhave laa aldeles synlig for Fjenden; med Kik-kerten kunde han observere alt, hvad der foregik paa Gaarden og i dens nærmeste Omegn. Vi vidste, at Fjenden havde anlagt Skanser paa Højderne lige over

for os, men vi vidste i lang Tid ikke, hvad han tilsigtede dermed. Den 17. Marts lærte vi Rækkevidden af Fjendens Skyts at kende, idet paa denne Dag til alles Overraskelse den første Granat fra Broagerland naaede Sønderborg. Fra denne Dag af blev Preussernes Beskydning af Dybbøl Skanser efterhaanden livligere og livligere, og der mentes, at et Angreb paa Skanserne nu var nær forestaaende.

Efter en Samtale med min Broder besluttede jeg da at bringe min Kone, Børnene og Søster Caroline i Sikkerhed. Sengetøj, alle Klæder osv. og Barnepigen blev pakket paa en Arbejdsvogn, og saa kørte vi en Morgenstund omkring den 25. Marts afsted til Nordborg. De gode Nordborgere havde ikke set ret meget til Krigen i Nærheden og var ikke vante til at modtage Flygtninge, og vi havde megen Vanskelighed med at finde et passende Logis. Senere, da Sønderborgerne efter Bombardementet flygtede herop, lærte ogsaa de den offervillige Hjælpsomhed, som udmærkede hele den øvrige alsiske Befolkning, der ligesom de selv led under Krigens Rædsler, at kende.

Nu var jeg da for første Gang skilt fra Kone og Børn, da jeg om Aftenen alene kom tilbage til Rønhave. Vi fik nu mere Plads, da jeg jo kun behøvede et Værelse; Huset kom nu til at ligne en Kaserne. Vor Levemaade blev dog uforandret, og alt gik sin jævne Gang. Rygterne om en af Preusserne projekteret Overgang til Als gjorde, at Feltvagterne forstærkedes, og Vanskelighederne ved Kreaturerne Pasning blev stærkt forøgede ved, at Mandskabet stadig søgte sit Nattekvarter i Kostalden. For Husjomfruen og

Mejersken blev ogsaa alt besværligere, da de jo nu tilmed maatte undvære Husmoderen.

Saa begyndte den 1. April Bombardementet paa Sønderborg med alle dets Rædsler. Jeg red den første Morgen ind til Byen for at se, hvorledes det saa ud. Broder Sigismund viste mig, hvorledes en Granat var falden ned paa hans Skrivebord i Apoteket; han selv havde dog til al Lykke været fraværende. General Gerlach havde forlagt sit Hovedkvarter til Ulkebøl Præstegaard, medens Staben blev indkvarteret hos Aftægtsmand Hans Claussen og i Fru Morgenstjernes Gaard, alt kun en Fjerdingsvej fra Sønderborg. I den første Tid besøgte jeg der ofte min Broder, og vi red stundom ud med hinanden i det skønneste Foraarsvejr. Han skulde en Dag inspicere en ved Alssund imellem Sønderborg og Rønhave nyanlagt Skanse og opfordrede mig til at følge ham derud; da vi kom i Nærheden, begyndte de fjendtlige Batterier at beskyde Skansen; han fortsatte sin Vej, men jeg foretrak at opgive Følgeskabet og forsøgte at komme i Sikkerhed. Tapper var den kære Broder. Jeg traf for faa Aar siden i Halmstad en svensk Oberst Hjellmann, som havde været med ved Dybbøls Forsvar. Han fortalte, at Sigismund en Dag havde inspiceret en Skanse paa Dybbølbakke; Kanonaden havde været overordentlig stærk, og Skansens Besætning, hvoriblandt Obersten, havde gemt sig, saa godt den kunde. Sigismund var dog stegen op paa Brystværnet og havde en lang Tid med Kikkerten observeret Fjendens Stilling. Hesten, min Broder red, tilhørte mig. Rønhave skulde stille to Dragonheste, og disse var allerede indkaldt i Decem-

ber 1863. Sigismund, som dengang var Stabschef ved Hertugdømmernes Generalkommando i Kiel, fik Tilladelse til at udtage Hesten af Eskadronen og bruge den som Tjenestehest; han red Hesten ogsaa om Morgen den 18. April. Senere i Avgust fik jeg at vide, at Hesten stod i et Depot paa Fyn, og at den skulde sælges. Jeg købte da Hesten tilbage og har stadig redet den i de 1 $\frac{1}{2}$ Aar, jeg endnu boede paa Als.

Efterhaanden maatte jeg gøre mig fortrolig med den Tanke, at Rønhave-Batterierne nu snart vilde blive beskudte fra Skanserne lige overfor, hvorved vor nærmeste Omegn vilde blive usikker, og selve Gaarden vilde være i Fare for at blive nedskudt. Da dog Tiden til Foraarssædens Lægning var inde, besluttede jeg desuagtet at begynde med Saaningen, og en Dag, jeg tror det var den 10. April, rykkede jeg i Marken med 11 Par Heste og satte Harvningen i Gang. Næppe var dog Arbejdet begyndt, før en Granat fra Sundevedsiden kom susende og sprang et Stykke bagom Hestene; Preusserne syntes ikke om denne fredelige Idræt midt under Krigen. Skyndsomst tog vi nu Flugten, og der blev ikke noget af Saaningen før efter den 20. April, da Fjendtlighederne faktisk var ophørte.

Den 13. April om Formiddagen stod jeg med Mejersken, som gjorde Afregning for forrige Dag, i Vinduet i mit Værelse, som vendte ud imod Sundet. Bedst som vi staaer der, kom en Granat susende og sprang et halvt Hundrede Skridt fra os; jeg tog senere paa Dagen et Stykke af den op, det ligger endnu den Dag i Dag paa mit Skrivebord og bruges som Brevpresse. Nu blev den ellers saa tapre Mejerske skræmt, hun er-

klærede, at hun nu ikke vilde blive længere paa Gaarden. Saa bestemte vi med det samme Afrejsen til samme Aften; jeg kunde ikke forsvare at forsøge at holde Folkene længere tilbage og maatte tænke paa at redde, hvad reddes kunde. Vi fik nu travlt! Køerne blev jaget ud i Gaarden, og min flinke Røgter Eskild satte sig i Spidsen for de 150 Køer, lokkende og kaldende, medens Folkene fordeltes paa Siderne af Flokken. Saa gik det i en Fart over den bare Mark, hvor alt var synligt for Preusserne, ned ad Kjær By til, medens en eller anden Ko nappede til de spæde Græsstraa; der blev ikke skudt paa Flokken, og snart naaede vi de af Hegn dækkede Veje nede i Byen. Og nu viste det sig, med hvilken Opofrelse og Uegennyttighed den ene hjalp den anden i denne trange Tid. Baade de store Gaarde og Bønderne tog saa mange Køer paa Stald, som de paa nogen Maade kunde faa Plads til, og dog var de alle belemrede med stærk Indkvartering. Allerede næste Formiddag kom Røgteren med den glade Efterretning, at alle Køer havde faaet Staldplads i en Omkreds af $1\frac{1}{2}$ Mil. Imidlertid havde vi hjemme travlt med at pakke ind. Alt skulde jo være færdigt inden Aften, men der var jo villige Hænder nok til at hjælpe, og 10 Vogne stod snart fuldtlæssede med Møbler og Kasser. Officererne beholdt deres Senge og det nødvendigste Bohave og maatte fra nu af selv sørge for deres Forplejning. Saa ventede vi, indtil det blev mørkt; med Halvdelen af Vognene kørte vi sønderpaa, med Halvdelen nordpaa, Skridt for Skridt, for at ikke Fjendens Opmærksomhed skulde vækkes af Vognrummelen. Møblerne m. m. aflæssedes

hos Bolsmand Clausen i Ulkebøl Nørremark, som velvillig havde overladt mig et Værelse til dette Brug, og her henstod Størstedelen af dem til December Maa-
ned. Jomfruerne kørtes til Avgustenburg, Pigerne tog til Forældrene eller Bekendte, og det mandlige Personale søgte Husly, hvor det kunde træffe sig. Hestene og Hestepasserne fik jeg sat ind i en Bondegaard i Rønhaves umiddelbare Nærhed, hvilken Gaard Militær-
avtoriteterne velvillig havde overladt mig til dette Brug ved at fritage den for anden Indkvartering. Jeg selv tog med mit Køretøj og min Ridehest til Præstegaarden, hvor de altid gæstfrie Præstefolk til Trods for den store Indkvartering skaffede Plads til mig, Kusk og Heste.

Allerede for 5—6 Dage siden, da Forholdene paa Dybbølbakke forværrede sig, havde jeg hentet min Familie fra Nordborg og faaet et Værelse til dem hos Hjulmand Iversen, lige op til Præstegaardens Have. Vi gjorde dette for hvilket som helst Øjeblik at kunne være færdige til Afrejse til København, naar Forholdene skulde byde det. Søster Caroline afrejste dog straks for over København og Lybæk at rejse tilbage til Moder, som endnu boede i Flensborg. Min Kone havde under de Dage tilbragt sin ledige Tid i Præstegaarden og havde tillige med Familien deltaget i Middagsmaal-
tiderne sammen med General Gerlach og Overkommandoens øvrige Officerer; ligesaa gjorde jeg de sidste Dage inden Dybbøls Fald, og vi havde derved Lejlighed til daglig at være sammen med min Broder under hans sidste Levetid.

Den 14. April, Dagen efter at jeg havde forladt

Rønhave, var det min Kones Fødselsdag; det var en herlig Foraarsdag, Pastor Krogh-Meyer havde spist Frokost med os i min Kones Værelse, og vi havde drukket hendes Skaal i en af de faa Flasker Portvin, som var bleven tilovers af mit Vinforraad, da der kom nogen løbende med Efterretningen om, at Rønhave brændte. Vi gik da alle ud til en nærved beliggende Mark, hvorfra der var nogenlunde fri Udsigt ad den Kant, og en vældig Røgsky viste os, hvorledes den smukke Gaard nu gik op i Flammer. Preusserne havde ved en Granat sat Ild i Loens Tag, og efter faa Timer var den nyopbyggede Gaard nedbrændt. Gaarden brændte for os den 9. April 1860 og var af Ejeren, Orlogskaptain Møller, solidt og smagfuldt bleven opbygget. Da jeg om Eftermiddagen kom til Rønhave, viste det sig, at de stærke Mure havde modstaaet Ildens Kraft; kun et Par Steder havde Granaterne slaaet Hul i dem, men Hullene var ej store. Bryghuset, en med Tagpander tækket mindre Bygning, hvor jeg Sommeren i Forvejen havde tilbygget to Værelser til Eleverne, stod imidlertid ubeskadiget. Der var gaaet Ild i den kostbare Mødding, der var usædvanlig stor, da de 117 Artilleriheste havde bidraget saa betydeligt til dens Vækst. Der blev fra Sønderborg tilkaldt en Sprøjte; dér var nu ikke noget mere at slukke, og de ypperlige københavnske Brandfolk, som var ankomne under Sønderborgs Bombardement, fik snart Ilden slukket; der var Vand nok i de Gaarden omgivende Grave. Alle Svinene, 70 Stykker, havde jeg maatte lade blive tilbage; der var ingen Steder at bringe dem hen, og ingen Slagter kunde købe dem, da al Handel var op-

hørt. Svinerøgteren havde fundet Kvarter i Nærheden af Gaarden og havde lovet mig at ville sørge for Svinenes Fodring og at ville forsøge at faa dem ud af Stalden, naar Ild udbrød paa Gaarden. Det var ogsaa sket, og der fortaltes mig, at Soldaterne havde anstillet en ivrig Jagt paa Dyrene. Jeg saa aldrig senere noget til min Svinebesætning og formoder, at der maa være spist mangen en Svinesteg i de paafølgende Dage paa min Bekostning; med Høns og Ænder var det nok gaaet ligesaa.

Nu kom de sørgelige Dage, hvor Armeen med Resignation maatte holde ud i Skanserne, som uafadelig overdængedes med Granater, saa at Bulderet, navnlig om Natten, næsten var utaaleligt. Vi kunde vanskeligt beslutte os til at forlade vor kære Ø og blev til den 18. April om Morgenen, da vi paa min Broders Raad fra Høruphav afrejste til København, hvor vi fik Plads i en Ungkarlebolig, som min Broder Jonas og en Ven af ham, Herr Manhardt, beboede, og hvori ligeledes min Broder Alfred med Familie havde en tilfældig Bolig. Vejret var den Dag smukt og smilende; straks efter at vi var naaede ud af Bugten, saa vi at Kampen paa Dybbølbakke havde begyndt, og at saaledes Preusserne maatte have stormet; da vi kom til Svendborg, bekræftedes dette, men nærmere vidstes der ikke, og først i Korsør erfarede vi, at Preusserne havde taget Dybbølstillingen, men at Als var forbleven i vore Hænder. I Roskilde kendte man allerede en Mængde Detailler fra den sørgelige Dag; der sagdes, at min Broder var falden. Da vi naaede til København og paa Banegaarden blev modtagen af min Broder Jonas,

erfarede vi imidlertid, at Sigismund var saaret og fangen; hans Kone var i Begreb med over Lybæk at forsøge at finde ham paa et Lasaret i Sundeved; jeg saa hende dog et Øjeblik inden Afrejsen.

Da Kone og Børn nu var i kærlig Pleje hos nære Slægtninge, forlod jeg allerede næste Morgen København og rejste samme Vej tilbage til Als. Jeg havde bestilt mine Heste til Høruphav, og hen paa Eftermiddagen var jeg paa Vej til Ulkebøl Præstegaard. Imellem Høruphav og Ulkebøl mødte jeg en af Overkommandoens Officerer; denne fortalte mig, at min Broders Lig samme Dag af Preusserne var sendt over til Als og nu henlaa i Ulkebøl Kirke; min Broder var haardt-saaret funden paa Dybbølbakke, var bragt til et Johanniter-Lazaret i Nybøl og var om Natten død af sine Saar; Officeren overleverede mig min Broders Pengepung, Brillen m. m. til videre Besørgelse til hans nærmeste Efteladte. Saa kørte jeg til Ulkebøl Kirke; her laa den kære Broders Lig indsvøbt i et graat Tæppe uden Klæder paa. I to Rader henlaa der i Sakristiet 12 Lig af tapre Officerer, faldne ved Skansernes Forsvar, blandt dem General du Plat, Oberst Bernstorff osv. Distinktionerne, Støvler, Strømper, Knapper manglede alle; de preussiske Soldater havde frataget Ligene disse Ting og beholdt dem som Erindringer. Efter faa Dages Forløb overførtes samtlige Lig til København. Min Broder efterlod sig Enke og seks smaa Børn.

I Præstegaarden blev jeg som altid vel modtaget; mine Heste henstod i god Behold i den af mig tidligere omtalte Bondegaard tæt ved Rønhave. Fjendt-

lighederne var saa godt som ophørt, endskønt Vaabenstilstanden faktisk først indtraadte den 15. Maj. Dette Tidspunkt kunde jeg dog ikke afvente for at paa-begynde Foraarssaaningen, og denne Gang lagde Preusserne mig ingen Hindringer i Vejen. Ved velvillige Venners og Naboers Hjælp blev Sædekornet anskaffet, og snart var vi i travl Virksomhed; det var dog forbundet med store Vanskeligheder at faa Kløverfrø m. m., men da der var daglig Forbindelse imellem Høruphav og det øvrige Danmark, naaede jeg dog at faa alt anskaffet og at faa Foraarsarbejdet udført i nogenlunde ordentlig Tid.

Allerede et Par Dage efter min Hjemkomst fra København var jeg flyttet ind i Bryghuset paa Rønhave, hvor ligeledes Mejersken og Husjomfruen havde faaet Plads i Bagerstuen, medens alle Pigerne maatte tage til Takke med at bo paa Loftet. Min Kone og mine Børn kom hjem fra København efter fjorten Dages Forløb, og vi indrettede os nu, saa godt vi kunde, i to Værelser, vel fornøjede med atter at være samlede og glade ved at kunne bo paa Gaarden. Vi havde fra flere velvillige mere eller mindre Bekendte, baade paa Sjælland og Fyn, modtaget Indbydelse til Sommerophold for min Kone og Børnene, men vi takkede for Venligheden og foretrak at blive sammen og at dele alt med hverandre. Til vore Venner og Bekendte paa Øen saa vi ikke noget, og Fastlandet fik vi ikke Lov til at betræde; vi levede derfor, navnlig i den første Tid, aldeles for os selv. Kun af og til kom en forbipasserende Officer og besøgte os, og da drejede Samtalen sig stadig om, hvorvidt Chancerne var størst

for Krigens Fortsættelse eller for Freden; alle var vi dog enige om det sidste Alternativs Ønskelighed. Lidt længere hen i Tiden fik vi dog nogle meget kære Besøg, idet Broder Carls Kone og lille Søn lagde Vejen fra Flensborg til København over Als; de havde min Broders Heste og Vogn med sig, og Carl, som allerede tidligere havde maattet forlade Flensborg, afhentede Familien hos os. Vi havde en fornøjelig Dag med hverandre, hvor vi i vor lille Lejlighed drøftede alt det, vi gensidig havde oplevet, siden vi sidst ved Jule-tid saas i Flensborg. Broder Carl var for kort Tid siden af Preusserne afsat som Overpræsident i Flensborg og skulde nu bosætte sig i Danmark. Ligesaa lagde Fru Christiansen Vejen til København over Als og aflagde os et kært Besøg.

Man vil let forstaa, at det under de forhaanden-værende Forhold ikke var at tænke paa at faa Gaarden genophygget; saa længe Freden ikke var sluttet, og saa længe Fjenden laa truende lige overfor os, maatte jeg slaa mig til Taals, men med hver Dag der gik, blev Udsigterne for vor Fremtid mørkere, og vi længtes derfor meget efter en Afslutning af denne utaalelige Tilstand. Efter at Vaabenstilstanden endelig den 15. Maj var afsluttet, indrettede vi et interimistisk Mejerilokale ved at overdække Murene med Brædder. Vi havde den Gang Bøttemejeri, og Mælkebøtterne var undgaaede Ildens Ødelæggelse. I Tørvejr gik alt for-træffeligt, men saa snart det begyndte at regne, maatte vi, for at beskytte Mælken, tildække Bøtterne med andre Bøtter. Smørret blev ikke altid af første Kvalitet, men Fordringerne var i de Tider med opadgaaende

Priser ikke saa store som nu, og Indtægten af Smørsalget blev derfor ikke saa daarlig endda. Den 1. Juni, da jeg var færdig med Lokalernes interimistiske Indretning, tog jeg Kærne hjem og satte dem paa Græs; de havde da været borte fra Gaarden i 48 Dage. Tabet, jeg led ved i denne Tid ikke at have havt nogen Indtægt af Kærne, blev ved den senere foretagne Taksering af min Krigsskade vurderet til 3447 Kroner, deri dog iberegnet Tabet ved Køernes Fraværelse fra Gaarden i den sidste Halvdel af Juni i 11 Dage.

Snart efter min Hjemkomst til Gaarden skulde den halvaarlige Forpagtningsafgift, 8000 Kroner, betales. Jeg havde i Foraarets Løb samlet omkring ved 10,000 Kroner, men kunde fornuftigvis ikke blotte mig for Kontanter i en Tid, hvor Fremtiden var saa usikker, hvor alt, hvad vi behøvede til det daglige Liv, maatte betales straks, og hvor Udsigten til Indkomster af Køer og Svin kun var meget ringe. Jeg besluttede da at opsøge Købmand Kristian Karberg i Sønderborg, som jeg traf paa hans Kontor. Jeg bad ham, til hvem jeg stod i Forretningsforbindelse, om et Laan paa 4000 Kroner. Først fandt han paa Undskyldninger, svarede, at han ingen Penge havde, de var i Nordborg, men snart blev han mere medgørlig, skød de store Brillen op paa Panden og saa paa mig, og saa lovede han mig Beløbet til næste Dag; han havde ingen anden Sikkerhed end mit ærlige Ansigt; i Betragtning af de usikre Forhold, vi levede under, vilde ikke mange have gjort ligesaa. Efter Brevveksling med Ejeren fik jeg af denne Henstand med Betalingen af de andre 4000 Kroner, indtil Krigsskadeserstatningen vilde blive mig

udbetalt. Gældsbeviset, jeg udfærdigede, er dog aldrig bleven indfriet, da jeg hverken af Danmark eller Preussen har modtaget nogen Erstatning. Ejeren led dog herved ikke noget Tab, som jeg behøvede at tage mig synderlig nær. Gaardens Bygninger var nemlig assurede i det saakaldte Schwerdtfegerske Assurance-Selskab for adelige Godser i Hertugdømmerne. I dette Selskabs Statutter fandtes ikke den for alle andre Forsikrings-selskaber almindelige Klavsul, at Erstatning ej udbetales, naar Branden skyldes Krigsbegebenheder. Ejeren fik, saasnart Freden var sluttet, en meget rundelig Erstatning for sin lidte Brandskade, saaledes at han, uanset de 4000 Kroner, han eftergav mig, gjorde en udmærket Forretning ved Branden. Jeg selv havde tidligere mit Inventar, Besætning m. m. assureret i samme Selskab, men var af patriotiske Hensyn traadt ud af det og var nu forsikret i Selskabet „Danmark“ i København. Det skulde jeg ikke have indladt mig paa. Jeg forsøgte i Begyndelsen af Juni at faa Forpligtelsen til Erstatning af Krigsskade anerkendt af det danske Finansministerium, men fik baade derfra og fra Forsikringsselskabet „Danmark“, til hvilket jeg indgav Ansøgning om at faa Brandskaden erstattet til Trods for den omtalte Klavsul, et afvisende Svar. Selskabets Agent i Sønderborg fik dog Ordre til at lade Brandskaden taksere, og Taksationen foretoges den 18. Maj. Resultatet var, at jeg havde lidt Brandskade for 15,530 Kroner. At Summen ikke blev større, skyldtes den Omstændighed, at jeg inden Branden havde ladet udrømme saa meget som muligt af Bygningerne. Jeg vil her med det samme tilføje nogle Notitser om

de pekuniære Tab, jeg led under Krigen. Af Øvrigheden blev den 13. og 14. Juli den Skade takseret, som jeg havde lidt i Marken, og hen ad Efteraaret takseredes slutteligen den øvrige Skade, jeg havde lidt ved Krigen. Tabet inklusive Brandskaden løb op til en Sum af 38,900 Kroner. I Skrivelsen fra „die hohe oberste Civilbehörde“ af 26. November 1864 blev mig dog tilkendt et rentefri Forskud paa den af mig lidt Krigsskade af 15,000 Kroner. Denne Sum fik jeg straks derefter udbetalt. Ved at yde mig Forskud paa den lidt Krigsskade, skulde man jo synes, at Regeringen følte Forpligtelsen til at erstatte Skaden. Men efter at have annekteret Hertugdømmerne nægtede Preussen at udbetale Resten, og ligesaa gjorde Guvernøren, Feltmarskalk Manteuffel, da jeg og andre Brandlidte i den Anledning var til Avdiens hos ham; han tilføjede, at den preussiske Stat aldrig tidligere havde anerkendt Forpligtelsen til at erstatte Krigsskade. Mit pekuniære Tab ved Krigen blev saaledes 23,900 Kroner foruden alt det, jeg havde til Gode hos den danske Stat for Indkvartering, Krigskørsler, for to til Armeen leverede Heste m. m.

Saa kom der, da Høhøsten var for Døren, den sørgelige Efterretning, at Krigen atter skulde begynde. En Søndag Morgen kom Brigade-Kommandør Oberst Faaborg ridende ind i Gaarden og fortalte os Nyheden, han var lige saa nedslaaet som vi; faa Dage efter, ved Overgangen til Als, faldt han for Fædrelandet. For os var der nu ikke andet at gøre end at træffe Forberedelser til atter at forlade Gaarden. Sandsynligheden talte for, at Fjenden vilde forsøge at gøre Land-

gang ved Arnkildsøre, den nordligste af mine Marker, og Kampen vilde i saa Tilfælde i Begyndelsen komme til at staa omkring Gaarden; saaledes skete det ogsaa. Den 25. Juni blev Kærne atter jagede ind paa Øen, og de velvillige Venner, som tidligere havde modtaget dem, var atter ved Haanden for at hjælpe, saa at Kærne snart var i Sikkerhed. Møblerne m. m. blev bragte til samme Sted som sidste Gang, hvor Størstedelen af vort Bohave endnu henstod, og Folkene søgte hver til sit, de fleste af dem havde jo hjemme paa Øen, og de var nu allerede vante til at hjælpe sig selv. Mine Arbejdsheste var alle i Krigskørsel og laa i en Vognpark ved Ulkebøl. Endelig tog jeg med Kone og Børn samt Barnepige til Biskop Hansen i Guderup Bispegaard midt paa Øen, ca. 1½ Mil fra Rønhave, og efter at have overgivet dem i Familiens kærlige Hænder tog jeg selv med Køretøj og Ridehest til den gæstfri Ulkebøl Præstegaard, for at være Krigsbegivenhedernes Skueplads saa nær som mulig. Her havde Overkommandoen, denne Gang med General Steinmann som Chef, atter taget Kvarter. Baade min Kone og jeg kendte Generalen fra tidligere Aar, medens han laa i Flensborg som Stabschef; under Vaabenstilstanden havde vi en Gang været til Middag hos ham paa Avgustenberg.

Om Natten den 29. Juni blev vi ved Halvtretiden alarmerede. Preusserne havde gjort Landgang og var komne over til Arnkildsøre uden at blive forstyrrede af Panserskibet „Rolf Krake“. Vi var snart alle paa Benene, og ved Dagens Frembrud, da allerede enkelte Soldater kom tilbage fra det en halv Mil bortliggende

Rønhave, satte Generalen sig til Hest; han gav mig Haanden til Afsked, han maatte jo nu med Armeen trække sig tilbage til Kajnæs, for derfra at indskibe sig til Fyn.

Efter faa Timer var Preusserne Herrer paa Øen. Ogsaa jeg var stegen til Hest og tog mit Køretøj med mig. Langsomt red jeg ind ad Øen, stadig hørende Geværilden, medens Kanonerne for længe siden havde tiet. Da jeg red ud af Ulkebøl By, saa jeg allerede Afdelinger af den danske Armees trække sig tilbage ad Kajnæs til. Jeg vilde ride til Guderup for at se til Kone og Børn. Udenfor Ketting Kirkeby, hvor Vejen drejer af til Kajnæs, mødte jeg det Regiment, der havde ligget paa den nordlige Del af Øen ved Hardeshøj. Regimentet havde faaet Ordre til, i Fald de kunde naa det, at forene sig med Armeens øvrige Afdelinger ved Ulkebøl, men da jeg vidste, at Preusserne allerede maatte have naaet dette Knudepunkt, forandredes Kursen, og Regimentet drejede af til Kajnæs og kom nu i god Behold til Udskibningsstedet.

I Guderup traf jeg alle i største Spænding ventende paa Efterretninger; megen Ro havde jeg dog ikke, og straks efter Middag tog jeg atter af Sted, denne Gang til Vogns. Jeg vilde se, hvad Preusserne nu tog sig for, og vilde se, hvorledes det saa ud paa mit kære Rønhave efter Kampen. Jeg tog ind i Ulkebøl Præstegaard, og der traf jeg Pastor Krogh-Meyer spadserende op og ned ad Gulvet i Dagligstuen sammen med en preussisk Oberst, som havde taget Kvarter i Præstegaarden. Jeg opholdt mig ikke længe her, men fortsatte Vejen til Rønhave; mine to Elever, som havde søgt

mig i Præstegaarden, fulgte nu med mig. Alt var øde og stille paa denne smukke Sommereftermiddag, og ikke en Soldat mødtes paa Vejen. Midt i Kjær By kom jeg til et Hus, i hvis Nærhed jeg bag et Hegn saa nogle Soldater liggende, da vi gik nærmere, viste det sig, at det var Lig af faldne Danske; der var fire Lig, deriblandt en Løjtnant. Saa gik jeg ind i Huset. Paa Gulvet i Storstuen laa der mindst 20 danske Officerer og Soldater; de laa paa Halm og var alle forbundne, den ene laa tæt op til den anden. Jeg talte med dem alle, og de klagede ikke. Konen i Huset og den gamle Husmand bragte dem stadig frisk Vand, da de alle var tørstige i den lille lumre Stue. Jeg forhørte, om jeg kunde være dem til Nytte, skrev Adresser op for at give Slægtningene Underretning og gav enkelte, der trængte dertil, Penge og tog endelig Afsked med dem. Paa dette Sted havde en Del af Kampen om Morgenen staaet. Preusserne havde ført alle deres egne Saarede til Lazaretterne i Sønderborg, men paa Grund af Mangel paa Vogne havde de ladet de danske Saarede ligge i Huset, mærkelig nok dog uden at lade en Læge eller Ambulance-Soldat blive hos dem til deres Pleje. Noget længere nede paa Vejen traf vi paa en preussisk Officer, som langsomt kom ridende henad Landevejen. Jeg gjorde ham opmærksom paa de Saarede, men han undskyldte sig med Vognmangel, lovede dog, saasnart saadanne kunde skaffes til Veje, at ville sørge for deres Transport til Byen; dette skete ogsaa, thi da jeg efter nogle Timers Forløb kom samme Vej tilbage, var alle Saarede ført til Lazaretterne, og jeg traf dem, da jeg næste Dag besøgte dem der, tilfredse med den gode

Behandling, der blev dem til Del. Vi naaede saa den tidligere omtalte Bondegaard, som var bleven mig overladt til Opstaldning af mine Heste, og her mødte jeg et Syn, som er bleven mig uforglemmeligt. Bonden, en ugift Mand, stod midt i Gaarden ved Siden af en Trillebør, og paa denne sad en dansk Soldat med stirrende Øjne og et Skud midt i Panden, saa at Hjærnen var synlig; Livet var lige ved at slukkes. Bonden havde fundet den Saarede bag et Hegn tæt ved Gaarden, havde hentet Trillebøren og vilde nu bringe ham ind i Huset, men det var for sent. Og atter fortsatte vi Vejen og kom endelig til Rønhave. Den store nedbrændte Gaard laa der tavs og øde i det stærke Eftermiddagssolskin og der saas ikke noget levende. Vort Bryghus stod til min store Glæde endnu, men en Granat havde splintret Pumpen foran og havde spoleret den bag ved liggende Mur. Inde i Huset var der overalt Blodspor, og bag ved Huset var alt nedtraadt, og det viste sig, at Preusserne her havde haft deres yderste Ambulance. Det var nedslaaende at se al denne Ødelæggelse. Triste Betragtninger har dog aldrig længe kunnet fæste Bo hos mig; nu gælder det om, tænkte jeg, med al den Energi, der findes hos dig, atter at tage fat paa Arbejdet; nu kan Gaarden jo atter opbygges, og du maa forsøge at komme til Rette med Preusserne, saa godt du kan, du bliver jo fri for at faa dem i Indkvartering. Og min Kone, som jeg ventede tilbage til om Aftenen, var lige saa uforknyt som jeg; vi var jo unge.

Mine Arbejdsheste, som den danske Armé havde ført med sig til Kajnæs, fik jeg næste Dag tilbage;

Folkene blev samlede, Huset blev rensed, og efter et Par Dages Forløb var vi atter flyttede ind i vort kære Bryghus, som havde trodset alle Granater, der havde suset omkring det. Af de preussiske Militærautoriteter fik jeg Lov til at hente saa mange Brædder og saa meget Tømmer fra de danske Barakker, som jeg havde Brug for. Deraf opførte vi en Hestestald, saa at jeg kunde beholde Hestene paa Gaarden, ligesom vi lagde Tag over Svinehusets Mure. Efter ti Dages Fraværelse hentedes Køerne hjem og sattes paa Græs, og saaledes kom snart atter alt i de vante Folder. Allerede i Begyndelsen af Juli rykkede Haandværkerne ind paa Gaarden for atter at opføre de nedbrændte Bygninger, og endskønt vi, da Høsten kom, maatte sætte al Sæden i Stak, blev dog alt færdig inden Vinteren, og lige før Jul kunde vi flytte ind i vort nye Hus, som var bleven det nedbrændte temmelig lig, da alle Grundene blev benyttede. Høsten blev udmærket i 1864, og Priserne var udmærkede, saa at Sorgerne fra Krigens Tid snart blev glemte. Men vi var nu skilte fra Danmark, den ene Familie efter den anden, først de af Embedsstanden, flyttede bort, og baade min Kones Forældre¹⁾ og min Moder og Søskende havde i Sommerens Løb bosat sig i København. Det rare Samliv med dem alle i Flensborg var nu forbi.

En af de første Ting, jeg foretog mig straks efter min Hjemkomst, var at undersøge den Skade, der var sket under og straks efter Overgangen ved Arnkilsøre. Rapsmarken, som laa paa Preussernes Vej, var

¹⁾ Fru v. Rosen var en Datter af Stadssekretær, Etatsraad Hargens i Flensborg.

meget svær, og den havde lagt sig saaledes, at det blev umuligt for dem at gaa igennem den, ret imod de af Morgenduggen vaade, usædvanlig svære Bælge, de havde da ogsaa holdt sig pænt til Stranden og til Vejen paa begge Sider af den, og Marken havde ikke lidt nogensomhelst Overlast. Hvedemarken ved Siden af var ogsaa meget svær, men den var ikke sluppen saa godt derfra. Der var flere Steder store Stykker nedtrampede, og der var lavet 5 à 6 Stier tværs igennem, dog ikke bredere end en sædvanlig Fodsti; vi afsøgte dem alle, men fandt hverken Lig, Vaaben eller andet. I Skanserne var alle Kanonerne efterladte, der var ikke kæmpet i eller omkring dem; de danske Artillerister havde fornaglet dem og var saa gaaede deres Vej. Faa Dage efter blev Kanonerne bragte til Sønderborg. Som alt tidligere bemærket blev Skanser, Løbegrave m. m. i Løbet af Juli Maaned jævned med Jorden, og om Efteraaret, da Stubben var pløjet, var de sidste Spor af Krigen udslettede; dog blev der et Minde tilbage, som jeg nu slutteligen skal fortælle om.

Tiden var inde til saa snart som mulig at begynde Arbejdet i Brakmarken, og straks efter vor Hjemkomst blev Harver og Klæsere satte i Gang. Lidt hen paa Formiddagen traf Karlene paa smaa Forhøjninger, ved hvilke Redskaberne hang fast. Ved nærmere Undersøgning viste det sig, at der under Forhøjningerne laa Lig af danske Soldater; Preusserne havde nedgravet dem, hvor de just laa, medens de havde taget Ligene af deres egne Soldater med til Sønderborg og begravet dem der. Ligene kunde dog ikke blive liggende der og jeg tog straks til Herredsfogden, for at denne kunde

tage de fornødne Foranstaltninger til deres Begravelse; han vilde dog ikke have med Sagen at gøre og henviste mig til de militære Autoriteter. Disse mente, at Ligene jo var begravede og overlod til mit eget For-godtbefindende, hvad jeg vilde gøre, og jeg maatte nu altsaa hjælpe mig selv. Jeg fandt ved Arnkilsøre Li-gene af en Officer og 15 Soldater; en stor Grav blev gravet imellem Skov og Hav og heri blev Ligene ned-lagte i to Rader. Ligene havde ligget 4 Dage i Jor-den, og Arbejdet var ikke behageligt. To forsorne Daglejere paatog sig dog Arbejdet, de fik en Vogn med sig, og henimod Aften var de færdige. Jeg red saa derned for at se, om alt var gjort saaledes, som jeg vilde have det. Et heftigt Tordenvejr trak op, og under den rullende Torden red jeg langsomt hjem, tak-kende Gud, at Krigen nu var endt, og at Bulderet nu ej længere var Kanonernes, men at det efterfulgtes af en Velsignelse bringende Regn. Bag ved Rønhave Skov gravede vi næste Dag den anden Grav, og heri blev, paa samme Maade som paa Arnkilsøre, 14 Lig ned-lagte. Senere lod jeg begge Grave indhegne med et stærkt Rækværk med Egestolper. Det faldt dog ikke i vor Lod længe at kunne sysle om Gravene. Ejeren solgte Gaarden i Januar 1866 til en tysk Herr Schwerdt-feger, og vi maatte fraflytte Gaarden den 1. Maj 1866 imod en i Forpagtnings-Kontrakten bestemt Erstatning af 26,000 Kr. Vi forlod nødvendig det skønne Als.

Forf. flyttede 1867 til Sverige og var først Forpagter af Berchshill i Skaane, senere af Staelsboe i Halland, ligesom han beklædte mange offentlige Tillidshverv. Efter sin Hustrus Død 1896 bosatte han sig i København, hvor han døde 1905.
